

Hanna Perechoda: När bolsjevikerna bildade en sovjetrepublik i Donbass

[Ur [Jacobin magazine](#), 22 mars 2022. Hanna Perechoda är forskarassistent i historia vid universitetet i Lausanne. Hon är medlem i den Schweizbaserade Kommittén för solidaritet med det ukrainska folket och i Ryska motståndare till kriget.

Donbass är centralt för Vladimir Putins påstående att Lenin splittrade Ryssland för att skapa Ukraina. Men regionens verkliga historia visar hur mycket bolsjevikerna kämpade med krav på nationellt oberoende mitt under det tsaristiska imperiets sammanbrott – *Jacobins* kommentar.]

När Vladimir Putin i slutet av förra månaden tillkännagav Rysslands invasion av Ukraina gav han en detaljerad presentation av sin syn på världen – och historien.¹ Den ryska presidenten förklarade att ukrainare inte existerar, att deras identitet bara är ett påhitt, och att den ukrainska staten är ett misstag. Än mer förkastar han det som en illegitim skapelse, en stöld från Ryssland.

Putin var särskilt bitter mot Vladimir Lenin och hans uppfattning om Sovjetunionen som en förbundsstat – och utmålade det som en tidsinställd bomb som bidrog till Sovjetunionens sammanbrott, ”1900-talets största katastrof”. Han var också öppen med sina sympatier för Josef Stalin, eftersom denne genom att avvisa Lenins teorier kunde bygga ”en starkt centraliserad och absolut enhetlig stat” inom det gamla tsardömets gränser. Putin kritiserade bara Stalin för att han inte hade reviderat de leninistiska principerna mer genomgripande – det vill säga för att han inte avskaffade sovjetrepublikernas formella autonomi.

Även bland de som inte ifrågasätter Ukrainas historiska rätt att vara en självständig stat antas det i allmänhet att dess internationellt erkända gränser i grunden är konstgjorda. Många ifrågasätter inte Putins påståenden att Ukrainas sydöstra regioner ”stals” från Ryssland till Ukrainas förmån. Sedan 2014 har Putin hävdad att dessa ”historiskt ryska” regioner anslöts till Ukraina på 1920-talet. Men har detta verkligen något med historiska fakta att göra?

Det var förvisso bolsjevikerna som segrade under maktkampen i slutet av Första världskriget, och blev tvungna att lösa problemet med gränsen mellan Ryssland och Ukraina. Det var inget litet problem att dra upp gränserna till ett nytt land inom ett tidigare centraliserat imperium, i synnerhet som de provinser som skulle bli Ukraina inte hade något speciellt status eller någon självbestämmanderätt i det tsaristiska imperiet. På 1800-talet var det territorium som utgör dagens Ukraina uppdelat i tre generalguvernement som omfattade olika provinser: generalguvernementet Kiev (nordväst), generalguvernementet Lilla Ryssland (nordost) och generalguvernementet Nya Ryssland och Bessarabien (öster och söder). Efter det gradvisa avskaffandet av generalguvernementen kvarstod den faktiska uppdelningen i tre regioner. De strukturer som hade ärvts från imperiet försvann inte bara utan ett spår efter februari- och oktoberrevolutionerna. 1917-1918 påverkade deras fortbestånd inte bara den strategi som huvudstyrkorna hade avseende sina organisatoriska strukturer – och även vägledde deras politiska val – utan de formade också på ett avgörande sätt det som

1 [Putins tal 21 februari 2022](#).

historikernas Sophie Coueuré och Sabine Dullin kallar deras ”mentala geografi”.²

Glömma den nationella frågan

Februarirevolutionen gjorde slut på tsarismen. Precis som i resten av tsardömet började sovjeterna (arbetarråden) och den provisoriska regeringen kämpa om makten. Men i Kiev gjorde en tredje aktör anspråk på makten: den centrala radan, en församling av olika ukrainska partier som strävade efter ukrainsk självbestämmanderätt. Den enda folkräkning som hade gjorts, 1897, innehöll inga data om vilken etnicitet invånarna hade i tsardömet.³ De som förespråkade självbestämmanderätt hävdade att alla som hade angivit ”lillryska” som modersmål var ukrainare. I så fall skulle Ukraina omfatta alla territorier där denna befolkning var i majoritet. Detta sätt att definiera det politiska området var helt logiskt, ty för ett land vars område sedan länge hade varit underställt imperiets myndigheter, som förnekade landets invånare all historisk och kulturell subjektivitet – och istället byggde upp ekonomin utifrån huvudstadens behov – kunde kriterier om historisk legitimitet eller ekonomiskt förnuft knappast fungera som argument för självbestämmanderätt.

På grundval av dessa språkbaserade uppgifter utarbetade centrala radan en lista av provinser som kunde anses vara ukrainska, inklusive Kiev, Volhynia, Podolien, Poltava och Tjernigov, men även de östra och södra provinserna Charkov, Jekaterinoslav, Cherson och Taurien (utom Krim). I de stora städer som var centrum för kolonialmakten talade man ryska, men den infödda befolkningen på landsbygden talade ukrainska, och de var överallt i majoritet.⁴

För de bolsjevikiska aktivisterna var Ukrainas självbestämmanderätt och framtida territorium knappast någon prioritet. En medlem erinrade sig att de var ”helt oförberedda på att förstå tanken om Ukrainas enhet” och funderade inte på landets möjliga gränser. I själva verket var de geografiska områden där bolsjevikerna verkade framförallt beroende av sovjeterna och de förhållanden som de upprättade mellan sig. På det framtida Ukrainas territorium fanns det 1917 tre sådana grupper av lokala sovjeter – en runt Kiev, en annan runt Odessa och en tredje som samlade sovjeterna i industriregionen Donetsk-Krivoj Rog. Denna uppdelning sammanfaller till stor del med tsaristperiodens administrativa karta, där dessa regioner också återfinns. Bolsjevikpartiets regionala avdelningar bildades efter samma territoriella princip, och medlemmarna organiserades inom dessa tre områdens gränser.

Strax efteråt överväldigades de lokala bolsjevikerna av händelser som de var dåligt förberedda för. I oktober 1917 var det inte bolsjevikerna som besegrade den provisoriska regeringen i Kiev utan centrala radan, som befäste sin makt. En medlem i bolsjevikernas Kievavdelning, Jevgenija Bosch, skrev: ”när frågan om Ukrainas självbestämmanderätt ställdes i praktiken” stod organisationen utan ”något verkligt program”.

På andra sidan Dnjepr

När den ursprungliga planen att gripa makten i Kiev med våld misslyckades, bestod bolsjevikernas plan B av att organisera en sovjetkongress tillsammans med centrala radan. Den andra delen av

² Sophie Coueuré, Sabine Dullin, *Frontières du communisme*, La Decouverte 2007.

³ Bohdan Krawchenko, *Social Change and National Consciousness in Twentieth Century Ukraine*, Springer Verlag 1985.

⁴ *Ibid.*

denna plan innebar att en massa bolsjevikiska delegater skulle hämtas från de östra provinserna, och att denna numerära styrka skulle utnyttjas för att rubba balansen till förmån för anhängarna till den nya makten i Petrograd. Men kongressen blev ett bakslag för bolsjevikerna, eftersom Radans sympatisörer fick majoritet.

Bolsjevikerna behövde improvisera en plan C, och beslutade att ”leta efter ett ställe där proletariatet är talrikare, mer koncentrerat, mer medvetet”. Så delegationen begav sig österut till den stora industristaden Charkov. Nykomlingarna försökte övertyga sina kamrater att de alla var förenade av ett gemensamt mål – att sovjetisera hela Ukraina. Men bolsjevikerna i öster ville först etablera sig permanent i den av industrier och arbetare dominerade oblasten Donetsk-Krivoj Rog, och låta de ukrainska bönderna i provinserna i väst välja en regering ”efter sin egen avbild”. Bolsjevikerna i Kiev kallade sina kamraters förhållningssätt ”att sticka huvudet i sanden” och beskyllde dem för att vilja ”barrikadera sig i sitt Donbass”.

Trots oenigheten utropade Charkovkongressen den 12 december 1917 sovjetmakt, förkunnade skapandet av Ukrainska sovjetrepubliken (ansluten till Ryska sovjetrepubliken med federala band), och tillkännagav störtandet av Radan. Namnet på den nya staten var identiskt med det som Radan hade valt – Ukrainska folkrepubliken, eller UNR. Det tydliga syftet var att ersätta Radans UNR med en sovjetisk UNR. Men det var också uppenbart att tanken på en ukrainsk stat på det sätt som den nationella rörelsen definierade den var mer inflytelserik än vad den hade verkat, och bolsjevikerna hade inget annat val än att anamma den, om än på sitt eget sätt.

Sovjetrepubliken Donetsk-Krivoj Rog

I själva verket fanns det långtifrån någon samsyn om dessa frågor i partiet. När Sovjetukraina utropades höll bolsjevikledarna i Charkov redan på att bygga en republik lokalt, med sina egna maktorgan. Så varför gick de mot planerna på ett Sovjetukraina? En del medlemmar pekade på att Charkovbolsjevikerna, med tanke på sina mycket begränsade kontakter med de ukrainska bönderna, valde att isolera sig i den russifierade stadsmiljön. Dessutom var inte de bolsjevikiska aktivisterna immuna mot den storryska tsaristiska ideologin. Men det var inte bara en sammandrabbning mellan bärare av olika regionala eller nationalistiska lojaliteter utan också oenighet om taktik och den övergripande strategiska visionen.

Tanken på en republik i Donetsk-Krivoj Rog som förenade östra Ukraina och den industrialiserade delen av oblasten Don uppstod till synes bland Charkovbolsjevikerna under inflytande från en del medlemmar som kom från Rostov-na-Donu efter att den bolsjevikfientlige generalen Alexej Kaledin hade erövrat den ryska grannregionen. Don var en samlingspunkt för många bolsjevikfientliga krafter i detta område, och upplevdes således som ett omedelbart hot. Donbass var tvärtom en region som var lojal mot sovjetmakten, och kunde genomdriva sin proletära vilja mot bönderna och ”reaktionära” regioner. Att säkerställa stödet från Donbass var således högsta prioritet för både de som hade flytt från Kiev och för flyktingarna från Rostov. Deras respektive planer var i grund och botten identiska: att införliva Donbass i sitt statsprojekt och använda dess krafter för att driva ut fienden från sin hemregion.

I januari 1918 tog de sovjetiska väpnade styrkorna kontrollen över den ukrainska huvudstaden. Centrala radans regering flydde. Enligt bolsjevikerna i Charkov fanns det då inte längre något

behov att vidmakthålla Sovjetukraina, eftersom dess taktiska uppdrag – att ta kontroll över Ukraina – hade slutförts. Så de beslutade att provinserna Jekaterinoslav, Charkov, Taurien (utan Krim) och en del av oblasten Don nu var en egen republik – Sovjetrepubliken Donetsk-Krivoj Rog (SRDKR).

Men varför upprätta en republik inom dessa snäva territoriella ramar? Utropandet rättfärdigades i första hand med att ”Donetsk- och Krivoj Rog-bäckenet utgör en ekonomiskt självförsörjande enhet”. Och i och med den socialistiska revolutionen hade, enligt SRDKR:s anhängare, ”klassprincipen, dvs. ekonomin, tagit överhanden över nationalitetsprincipen”. De hävdade att ”det vore ett reaktionärt beslut att skapa Ukraina, även ett socialistiskt sådant”, eftersom att ge staten nationell form bara innebar ”en återgång till ett avlägset förflutet”. Att enbart grunda en stat på kriteriet ekonomisk saklighet skulle tvärtom vara förnuftigt och därmed progressivt. SRDKR skulle bli ett förkroppsligande av ett sådan genombrott till framtiden. Genom att skapa en ekonomisk och inte nationell republik var bolsjevikerna i Charkov övertygade om att de försvarade en verkligt marxistisk syn på världen och historien. Det var först 1922 som Lenins tanke att nationen är ett nödvändigt steg på den historiska vägen till det socialistiska samhället segrade och blev Sovjetunionens vägledande princip. 1917-1918 var en stor del av bolsjevikpartiets medlemmar, om inte till och med majoriteten, fortfarande övertygade om att den socialistiska revolutionen och den jämlikhet den förde med sig gjorde den ”nationella frågan” överspelad.

Dessutom rättfärdigade Sovjetrepubliken Donetsk-Krivojs grundare sitt beslut med behovet att ställa Donbass' alla resurser i ”de nordliga industricentrumens”, såsom Petrograds och Moskvas, tjänst. ”Vi vill ansluta oss till hela landet”, hävdade SRDKR:s ledare Fjodor Sergejev envist, och menade med hela landet det tidigare tsaristiska imperiet och dess storryska huvudstad. Utropandet av Ukrainas sovjetrepubliken uppfattades istället som ett skadligt beslut, ”ett infall som inte kan bestå”, och som bröt enheten i det ekonomiska område som hade ärvts från den tsaristiska eran.

Sergejev informerade Petrograd om sitt beslut. Svaret kom omedelbart: ”Vi betraktar detta avskiljande som skadligt.” De centrala myndigheterna avstod dock från något definitivt svar för eller emot endera sidan. Men omständigheterna förändrades från dag till dag.

I ett försök att befria sig från Första världskriget skrev Ryska sovjetrepubliken i mars 1918 under fredsavtalet med Centralmakterna. Ett av villkoren i det var att Röda arméns trupper skulle dra sig tillbaka från det ukrainska territoriet och ge upp Rysslands territoriella anspråk på Ukraina. Bolsjevikerna i Ukraina ville givetvis inte ge sig så lätt. Tänk om också Sovjetryssland skulle förklara sig självständigt? De kunde göra motstånd mot ockupationen, utan att Sovjetryssland hölls ansvarigt för dess handlingar. För att det skulle bli möjligt var det nödvändigt att sammankalla en ny kongress som kunde rösta för Ukrainas självständighet och väpnat motstånd mot de tyska och österrikiska inkräktarna. Bolsjevikpartiets centralkommitté stödde detta projekt och gav ett tydligt direktiv: SRDKR måste bli en del av Ukraina och skicka sina representanter till kongressen.

Men när tyskarna väl började invadera industriregionerna spelade Moskva istället ut kortet att Donetsk-Krivoj Rog tillhörde Ryssland, och sa att den tyska offensiven ”gick över gränsen till rent ukrainska områden”. De sovjetiska myndigheterna var indragna i ett diplomatiskt spel och försökte hålla alla möjligheter öppna i Ukraina. Men så fort de österrikisk-tyska trupperna hade ockuperat hela Ukraina upphörde detta diplomatiska spel.

Varför ”uppfinna” Ukraina?

Långt från att vara en helgjuten och överlagd handlingsplan var de beslut bolsjevikerna tog 1917-1920 resultatet av ögonblickets begränsningar – men också möjligheter. Tack vare särskilt den ihärdighet som männen i Radan visade, inrättade sig Ukraina som ett nytt politiskt territorium. Denna nya verklighet analyserades till en början dåligt av bolsjevikerna, men tvingade dem slutligen att inta en ståndpunkt som dittills hade varit främmande för dem. Ännu viktigare var att det ställde dem inför en motsättning mellan deras enorma politiska ambitioner i global skala och de mycket konkreta, lokala svårigheterna för en revolution som utvecklades i ett sönderfallande kolonialt imperium. Denna motsättning utlöste en lång process där de ryska marxisternas mentala kartor utmanades och omstrukturerades.

Den viktigaste frågan kvarstår, nämligen varför de högsta sovjetiska myndigheterna långt efter att de ukrainska nationalisterna hade besegrats fortsatte att stöda uppfattningen om ett ”Storukraina”, men uteslöt möjligheten av ett ryskt eller oberoende Donbass. Var inte detta projekts huvuduppgift – alltså att bekämpa de ukrainska nationalisterna – nu fullbordat?

Fram till omkring 1922 var bolsjevikernas övergripande mål en världsrevolution. Det var alltså nödvändigt att få stöd från folk utanför det centrala ryska sovjetstyrda territoriet för att utvidga den folkliga revoltens räckvidd. De siktade in sig på väst, och ett uppror i länderna i Europa var det enda hoppet för att revolutionen skulle överleva, och det ryska oktober var bara revolutionens första gnista. I denna mening hade Ukraina en viktig roll att spela i deras globala revolutionära företag – att öppna den första dörren till Europa, och i synnerhet till Tyskland. I denna mening kunde SRDKR-ledarnas öppet nationalistfientliga retorik ha gjort sovjetmakten en otjänst och fjärrmat de ukrainska allierade från bolsjevikerna.

Under inbördeskriget tog kommunisterna vid flera tillfällen, speciellt vid stora militära offensiver, med sig Sovjetukrainas fana för att säkerställa lokalbefolkningens stöd. Men det var inte förrän 1919-1920 som bolsjevikledarna började inse, att ett förverkligande av Sovjetukrainas, inklusive de södra och östra provinsernas, formella oberoende inte bara var ett klokt taktiskt svar för att neutralisera nationalisterna, utan att det också hade långsiktiga fördelar att upprätthålla det. Som industriella smältdeglar och centrum för kolonialt herravälde, kunde städerna i öster bli en sorts drivrem mellan det ryska centrum och den ”bondeukrainska” periferin. Det var därför Moskva inte längre planerade för att avskilja denna region från Ukraina – tvärtom.

Som Terry Martin helt riktigt poängterar, var bolsjevikernas strategi ”att ta ledningen över det som nu föreföll vara en oundviklig avkoloniseringsprocess”. Det var därför Lenin, först i teorin och sedan i praktiken, valde en nationell princip för att bygga Sovjetunionen. Varje sovjetisk nation skulle således ha sitt eget territoriellt och administrativt avgränsade ”nationella hem” – en plan som var svår att genomföra i ett kontinentalt imperium som det ryska. Tsardömet hade i själva verket ett flertal geografiska områden, vars status låg mitt emellan centralt och kolonialt. Östra Ukraina utgjorde en sådan blandad zon: städerna var ekonomiskt och kulturellt inriktade mot Ryssland, och existerade som öar i ett hav av en socialt, etniskt och kulturellt distinkt landsbygd.

Den svåra och ambitiösa uppgiften att bygga ett nationellt hem för alla sovjetiska nationer hade både politiska och ekonomiska fördelar, och gynnade upprättandet av en statlig struktur som garanterade ett centraliserat beslutsfattande – för bolsjevikerna ett oundvikligt villkor för en övergång till

kommunism – samtidigt som det tilltalade lokalbefolkningarna och deras särdrag. Genom att göra eftergifter till den nationalstatliga uppfattningen om att passa ihop nation och territorium, hoppades bolsjevikerna bevara det tidigare ryska imperiets territoriella integritet och omvandla det till en multietnisk socialistisk stat. Den sovjetiska förbundsrepubliken förmodades bli bara ett första steg i den långa processen att smälta samman och följaktligen avskaffa nationerna, först i Sovjetunionen och sedan i hela världen. Francine Hirsch kallar denna politik för ”statligt stödd evolutionism”,⁵ genomförd inom ramen för en centraliserad stat med en halvt kolonial och administrativ struktur, som skulle ge Sovjetunionen dess speciella form.

Idealet ”folkförbrödning” blev snart en dimridå för att dölja en stalinistisk imperialism. Således löste man aldrig upp knuten av motsättningar mellan det tsaristiska imperialistiska arvet och det bolsjevikiska utopiska projekt på vilket Sovjetunionen byggdes. De blev kvar och utgör idag en utmaning för många länder på det postsovjetiska området som under hela 1900-talet har berövats en verklig nationell, politisk och ekonomisk suveränitet. Som en fortsättning av den långa imperialistiska historien fortsätter Putins Ryssland att utöva sitt brutala herravälde över sina tidigare kolonier.

Idag trampar Putin på Lenins projekt för nationellt självbestämmande, och för fram irredentistiska* och revisionistiska argument för att rättfärdiga sitt barbariska krig mot ukrainarna. Det är dags att säga nej till detta förnekande av inte bara staten Ukrainas utan också det ukrainska folkets subjektivitet. Vi måste vara solidariska med det ukrainska folket som har tagit till vapen för att kämpa mot de imperialistiska styrkorna, och även med de i Ryssland, som med fara för sin egen frihet protesterar mot det militära vågspel som Kreml har beslutat om.

5 Francine Hirsch, *Empire of Nations*, Cornell University Press, 2005.

* ”Irredentism är strävan att med en stat förena vissa landområden som tillhör en annan stat (eller andra stater) därför att rörelsens förespråkare tycker att landområdena har historisk eller etnisk gemenskap med den förstnämnda staten” – från Wikipedia.